

XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2007. május 26–27.

Nagykároly elpusztult középkori temploma

Témavezető:

Kovács Zsolt egyetemi tanársegéd
BBTE, Történelem-Filozófia Kar
Művészettörténet Tanszék

Szerző:

Bara Júlia
BBTE, Történelem-Filozófia Kar
Kulturális örökség kutatása (magiszteri)

Tartalomjegyzék

A templom rövid története	3
A templom alaprajzi, homlokzati elrendezése	5
A templom berendezése	7
A templom „egyházi öltönei és egyéb szerelvényei” az 1738-as kimutatás alapján	8
A templom kriptái	10
Melléletek	11
Könyvészet.....	13

Dolgozatom témája Nagykároly középkori temploma, mely a jelenlegi Kalazanci Szent József tiszteletére felszentelt piarista templomot megelőzően a település plébániatemploma volt, egészen a 18. század végéig, amikor a piarista templom felszentelése után elveszítette korábbi funkcióját, emiatt lebontották.

A témával a 18. században épült piarista templom építéstörténetét tanulmányozva kerültem kapcsolatba, mely során számos olyan írott és képi forrást találtam, melyek jelentősen kiegészíthetik a partiumi középkori egyházi építészettel foglalkozó kutatások eredményeit.

A templom rövid története

A szakirodalom általában a 13. századra datálja a középkori templom építését. A nagykárolyi templom és ennek Pál nevű plébánosa szerepel az 1333-as pápai tizedjegyzékben is (*Paulus sacerdos de Karul solvit 6 grossos*), majd az 1414-es tizedjegyzék megnevezi a Mindenszentek tiszteletére felszentelt templomot és ennek plébánosát és kiskáptalanját.¹

Más forrásokban 1349-ben megjelenik egy bizonyos István nevű pap neve a nagykárolyi plébániáról (*Stephanus Sacerdos parochialis de Carol*), majd 1387-ben egy újabb oklevél említést tesz a Mindenszentek tiszteletére felszentelt templomról (*Ecclesia sub nomine Omnium Sanctorum in Karol*).²

A Mindenszentek templomát megemlíti a nagykárolyi piarista templom Historia Domusa is. Ez többek között feljegyezi, hogy a reformáció idején, 1539-ben egy alkalommal a katolikusok és a reformátusok közötti összetűzések színhelyévé is vált a templom. Ekkor Drágffy Gáspár fegyveresei betörték a templomba, és az itt tartózkodó hajadon lányokon erőszakot tettek.³

Az összetűzés oka visszavezethető a református hitre áttért Drágffy és a katolikus Károlyi család közötti ellenséges viszonyra, melynek oka a felekezeti hovatartozás mellett

¹ *Schematismus cleri almae dioecesis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864.* 46.; Németh Péter: *Szatmár vármegye egyházai a 14. század első felében.* In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. A középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania.* Adrian Andre Rusu, Szócs Péter Levente (szerk). Editura Muzelului Sătmărean, Satu Mare, 2002. 97.

² *Schematismus cleri almae diocensis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864.* 46., Vanke József kézírata (a továbbiakban Vanke). Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (a továbbiakban MPRKL), N832, II.cs, 22.t.

³ A nagykárolyi Kalazanci Szent József plébánia Historia Domusa (a továbbiakban Historia Domus). I. 13.

bizonyos nagykárolyi földterületek fölötti vita is volt. Ekkor ugyanis a Drágffy család örökösödés során bizonyos földekhez jutott Nagykarolyban, sőt később elzálogosítás révén olyan földeket is megszerzett, melyek korábban a Károlyi család birtokában voltak.

Ezt a középkori, Mindenszentek tiszteletére felszentelt templomot a reformációig a katolikusok bírták. Ekkor Károlyi Mihály még gyerekként áttért a református vallásra, így a katolikus templom is a reformátusok tulajdonába került.⁴

Később Károlyi Mihály rekatolizált, de a templomot nem sikerül visszaszereznie, a reformátusok használták 170 éven át, egészen 1723-ig. Katolikus templomra a 18. század elejéig, a katolikus svábok betelepítéséig nem volt igény, mivel Nagykaroly és környéke jórészt református volt. Ekkor Károlyi Sándor (1732–1791), Károlyi Mihály unokája 1723-ban arra hivatkozva, hogy megboldogult nagyatyját, Károlyi Mihályt a Mindenszentek templomába temették, visszakérte ezt a katolikusok számára.

Fennmaradt Károlyi Sándor biztosító levele a nagykárolyi kálvinisták részére a templom visszaszerzése alkalmából. Ebben, mint „*a város örökös földesura s patrónusa*”, az „*Istennek szent dicséretire és annak minden szenteinek tiszteletire*” ősei által épített templomot, mely egyben családjának temetkezési helyül is szolgált a római-katolikus egyházhoz „*reapplicálja és reconciliálja*”, azért, hogy ezzel ősei „*meghidegedett tetemeit, tisztességét és becsületit is helyre hozhassa*”. Ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy imaházat építtet a reformátusok számára.⁵

A piaristák letelepedéséig (1727) a gróf a templom gondjait a kaplonyi ferencesekre bízta, akik 1723. november 1-jén, Mindenszentek napján a templom felszentelése után megtartották az első szentmisét.⁶

A felszentelés után, amíg elkészült a reformátusok imaháza, a reformátusok és a katolikusok közösen használták az épületet.

A piaristák számára a szomszédos telken 1769–1779 között épített új templom felszentelése után a régi templom elveszítette jelentőségét, méretei miatt nem felelt meg funkcióinak. A Historia Domus megemlíti, hogy bizonyos Rosenfeld András nevű királyi

⁴ Historia Domus. I. 13.

⁵ Károlyi Sándor levele 1723-ból a nagykárolyi kálvinistáknak az ősi templom visszavétele alkalmából. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), P1507, 17 cs, f. t. 367–370.

⁶ Historia Domus. I. 18.

biztos indítványozta, hogy a templom a lutheránusok tulajdonába kerüljön, később pedig raktárhelyiségnek akarta átalakíttatni.⁷

A fennmaradt írásos emlékek szerint 1788-tól megkezdődött a templom lebontása. Ebben az évben lesztek a szentély, majd a rá következő évben a templom hajója feletti tetőt. 1789. szeptember végén elkezdték lebontani a templom falait is. 1790-ben a rendház emeleti magasságáig lebontják a tornyát is. A torony megmaradt falait felhasználva egy lakóhelyiséget is kialakítanak.⁸

A bontásból származó kőanyagot felhasználhatták későbbi építkezésekre. A *Historia Domus* szerint ekkor a régi templomból két kisméretű harangot átszállítottak az új templomba. A legnagyobb „ódon feliratú és érdekes művű” harangot a toronyórával együtt Károlyi Antal a sándorfalvi templomnak adományozta. A lélekharangnak levált a „koronája”, így átszállításra nem volt alkalmas.⁹

A templom berendezésének sorsáról eddigi tudomásunk szerint nem maradt feljegyzés.

A templom alaprajzi, homlokzati elrendezése

Mint már említettem a Mindenszentek templomról kevés írott dokumentum maradt fenn, de jelentős adatokat szolgáltat néhány képi forrás.

Az egyik a Révai Miklós által készített alaprajz a piarista régi és új templomról, a rendházzal, az iskoláról és más szomszédos épületekről.¹⁰ Ez a rajz gyakorlott, az építészetben jártas kézre vall. Révai a meglévő épületek alaprajzait tünteti fel; megfigyelhetjük rajta a piaristák számára épített templom alaprajzát, félköríves, kissé nyújtott szentélyét, a sekrestyéket összekötő körüljárót. Tőle délkeleti irányban a középkori templom alaprajza van feltüntetve. Ez egy kisebb méretű, félköríves szentéllyel záródó teremtemplom, melynek nyugati falához egy négyzetes alaprajzú torony csatlakozik.

⁷ *Historia Domus* I. 101.

⁸ *Historia Domus* I., 117.

⁹ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (a továbbiakban MPRKL), Vanke József hagyatéka (továbbiakban Vanke), N832, II. cs, 11. t.; *Historia Domus*. I. 117.

¹⁰ Révai Miklós: *A nagykárolyi régi és új Templomnak szerzetes háznak és iskolának valamint némely körülfekvő épületnek puszta rajza*. MOL, T20, 81.

Révai 1773–74-ben Nagykárolyban bölcseletet tanult, majd 1775-ben ugyanitt a grammatikai osztályokban tanított. Jó kapcsolatban volt gróf Károlyi Antallal, akinek támogatásával 1777-ben Bécsbe ment, ahol rajzot és műépítészetet is tanult. Nem tudjuk pontosan, hogy rajza mikor készülhetett, de nem sokkal az új templom felépítése után és a régi lebontása előtt. Lehetséges Révai bécsi tanulmányainak befejezése, azaz 1777 után, de mindenképp 1788 előtt, amikor ugyanis megkezdődött a régi templom lebontása.

Egy másik fontos képi forrás szintén egy 18. századi rajz a nagykárolyi Mindenszentek plébániatemplom és az első piarista rendház délnyugati sarkáról (lásd 2. ábra). Készítőjét nem ismerjük, az eredeti színezett példányt a Károlyi család levéltárában őrzik.¹¹

A rajz egy nyeregtetővel fedett teremtemplomot ábrázol, melynek nyugati falához egy utólagosan hozzáépített, négyzetes alaprajzú, hagymasisakkal fedett torony csatlakozik. A templom déli homlokzatát félköríves záródású ablakok és támpillérek tagolják, illetve falához egy portikusz csatlakozik. A szentély fala alacsonyabb, mint a hajó fala, Révai rajzával ellentétben sokszöglezáródást mutat.

A rajzon megfigyelhető, hogy a rendház – melynek alapkövét 1724-ben tették le és egészen az 1834-es földrengésig fennállt – kapcsolatban állott a templom nyugati részével, fala a torony falához csatlakozott.

Az írott források közül a régi templom elrendezkedését tekintve a *Historia Domus I.* kötetének 105–106 lapja tartalmaz fontos adatokat. Ezt felhasználva Vanke József így fogalmaz: *„ állott a jelenlegi kegyesrendi társháznak homlokzati vonalán és hosszában néhány ölnyire nyugati irányban a mostani társház bejáratától(porta) annak majdnem keleti sarkáig terjedt. Hossza 11, ½ öl, szélessége ,4 1/3 öl volt. Szentélye keletre nézett és valamivel nagyobb távolságra esett a jelenlegi(1891) magtártól, mint ettől a mostani társház emeleti részének keleti oldalfala. Kőből épült tornya a mostani porta közelében nyugatra emelkedett, rakatta Gróf Károlyi Sándor a kálvinistáktól visszavett roskadozó helyett¹²*

Nagyon nehéz lenne azonosítani az elpusztult középkori templom pontos elhelyezkedését, hiszen ennek helyén és környékén a piaristák letelepedése után

¹¹ Ennek másolata megtalálható a MPKL-ban. A másolatot 1892-ben Meinig Artúr műépítész készítette az eredeti példányról. MPKL, Ms., Ser. alt., N 832/1.

¹² MPRKL, Vanke, N832, II. cs, 27 t.; *Historia Domus I.* 105- 106.

nagyarányú építkezési munkálatok zajlottak, a szomszédos telkeken helyezkedett el a piaristák első rendháza, majd a mostani rendház, magtár, konyha, pince, cselédlakás, a régi gimnázium, stb. (lásd 3. ábra). Feltételezhető, hogy az 1788 utáni bontásból származó kőanyagot felhasználták a későbbi építkezésekhez.

Visszatérve a templom visszaszerzés utáni történetére, a Historia Domusból kiderül az is, hogy Károlyi Sándor a visszaszerzett templomot felújította, nyugati bejárati tornyát újraépítette.¹³ 1735 augusztus 4.-én pedig Csáky Krisztina és a gróf jelenlétében a toronyra kereszt került.¹⁴

A Historia Domus szerint ekkor újraboltozták a templom szentélyét is (Károlyi az alapítványi szerződésben ígéretet tett erre), a hajó fölötti deszkamennyezet azonban megmaradt.¹⁵ Ez utóbbit 1754-ben javították ki., a templom tetőzetének kicserélésével egyidőben.

A templom berendezése

A templom berendezését illetően a legfontosabb információval a Historia Domus mellett az 1748-as és 1777-es vizitációs jegyzőkönyvek és a piarista rendház első, 1738-ban készült kimutatása szolgál, mely számos adattal szolgál a templom berendezését, illetve kegytárgyait, szerelvényeit illetően is.¹⁶

Az 1748-as vizitációs jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a régi templomnak három oltára volt, a főoltár a Mindenszentek tiszteltére volt állítva, míg a mellékoltár a Szentcsalád (Szent Anna) illetve a Szentháromság tiszteletére volt felszentelve. A Szent Családét Szuhányi Márton, volt szatmármegyei alispán és helytartótanácsi tanácsos, a Szentháromságét Jasztrabszky János szatmármegyei alispán állította fel.

Az 1777-es vizitációs jegyzőkönyvből kiderül, hogy a templomban volt egy hordozható Szentháromság szobor.¹⁷

¹³ Historia Domus I. 105- 106.

¹⁴ Historia Domus I. 4

¹⁵ MPRKL, Vanke, N832, II. cs, 27. t.

¹⁶ A felsorolt források megtalálhatóak a Nagykárolyi Kalazanci Szent József plébánia és piarista rendház levéltárában (továbbiakban Nagyk. Lvt.)

¹⁷ Nagyk. Lvt., Copia Visitatione canonicae Episcopalis, 1779. (rendezetlen)

1747-ben a templomba új díszes födelű keresztelőkút kerül a Szentháromság oltárának szomszédságába.¹⁸

A templomban volt még egy szószék és egy kisebb orgona is.¹⁹

A már említett 1738-as kimutatás szerint a templomnak két karzata volt, egy régi és egy új. Az új karzat, mely 1748-ban, a torony újjáépítése után készült el, a hajó nyugati részén helyezkedett el, és az itt található ajtó a rendház emeleti folyosójára nyílt.²⁰ Az 1738-as kimutatás megemlíti a templom oratóriumát, melyet ekkor felújítottak és új padokkal szerelték fel.²¹

A székek mellett a templom berendezéséhez három stallum is tartozott, melyeket 1769-ben szereztek be.²²

A templom falain konzolokra helyezett faszobrok voltak láthatóak, a szószék fölött a Boldogságos Szűz, vele szemben Szent József, a templom északi oldalán található sekrestye ajtaja fölött egy angyal szobra volt.²³

A főoltárt üvegre festett, ékes keretekbe foglalt három nagyobb kép díszítette, tizenhárom ugyanolyan készítésű, de kisebb kép pedig részben a fő-, részben a mellékoltárokat díszítette.

A toronyban volt óra és három harang.²⁴ A toronyóra látszik a Meinig Artúr által készített rajzon is.

A templom „egyházi öltönei és egyéb szerelvényei” az 1738-as kimutatás alapján

A fentebb már említett kimutatás öt lapja felsorolja a templom egyházi öltöneit és szerelvényeit. Ebből kiderül, hogy jelentős mennyiségű és értékes kegytárgy képezte a templom tulajdonát. Valószínűnek tartom, hogy ezeket, a templom lebontását megelőzően átvitték a piarista templomba. Érdekes lenne összehasonlítani a piarista

¹⁸ Nagyk. Lvt., 1738-as kimutatás, 34.

¹⁹ Nagyk. Lvt., Copia Visitatione canonicae Episcopalis, 1748. (rendezetlen)

²⁰ Nagyk. Lvt., 1738-as kimutatás, 55.

²¹ Uo.

²² Uo. 79.

²³ MPRKL, Vanke, N832, II. cs, 29. t.; Nagyk. Lvt., 1738-as kimutatás

²⁴ Historia Domus I.4.

templom későbbi leltárait, ingóságainak összeírásait ezzel a kimutatással, de sajnos eddig csak egy 1837-es inventáriumot találtam, mely az idők folyamán eléggé megrongálódott, így értelmezhető.

A továbbiakban, az átláthatóság megkönnyítése érdekében, közlöm a kimutatás szövegét:

1. ezüst kehely ezüst tányérkával 30 lat súllyal
2. ezüst cibórium 1 font súly
3. ezüst ampullák és tálka 15 lat súly
4. hat ezüst koszorú a gyertyatartókra 1 font, 1 lat, 1 nehezék
5. négy aranyláncocská egy aranykeresztel 6 lat súlyú, tehát 30 arany vagy 120 frt értékű

Ezen láncocskák és kereszt a monstrantia díszítésére ajánlottak föl egy „röszketőnek” nevezett rubinos és gyémántos ékszerrel, melyeknek felhasználásával 1747-ben Pozsonyból aranyozott ezüsből négy új kehely és egy pacificale szereztetett.²⁵

6. Gyémántos koszorúcska a monstrantiára
7. monstrantia rézből megaranyozva ezüst vagy ezüstözött díszítésekkel
8. ezüst kupájú rézkehely aranyozott ezüst tányérkával
9. két rézkehely két réztányérkával megaranyozva
10. Ezüstözött vagy sárgaréz lámpa
11. Ezüstözött tömjénező és tömjéntartó
12. Tíz czip- és több fagyertyatartó
13. két értékesebb Casula járulékaival és tíz más elég szép és az egyházi szabványok szerint különböző színű
14. Három palást fekérpíros- viola- és fekete színű
15. Dalmatica egy pár, utóbb még egy pár közönséges
16. Albák, velumok, antipendiumok, oltárabroszok, corporálék és egyéb efélék a helyi viszonyokhoz mérve kellő számban
17. Van díszes baldachinum, egy edény kereszt- és szenteltvíznek
18. oltárkő három

²⁵ A kimutatásból kiderül, hogy pacificalé ereklyetartóként is szolgált. Nagyk. Lvt., 1738-as kimutatás, 33.

E tárgyak a templom melletti sekrestyében őriztetnek, melyet erős, vasrácsos ajtó zár. Erekytartó ez ideig nincsen.”

Ebből a kimutatásból kiderül, hogy a templomnak volt sekrestyéje is, de ezt sem a Révai, sem a Meinig-féle rajz nem tünteti fel.

Érdekes, hogy a kimutatásban nem szerepel ereklyetartó; Szent Crescentius, Modestus, Serenus és Pacifica ereklyéi valószínűleg az oltárok részét képező szentségtartókban voltak elhelyezve, innen kerültek a felszentelési ceremónia során (1779) az új templom főoltárának szentségtartójába, aranytokokba zárva.²⁶

A templom kriptái

A templom alatt négy kriptá volt.²⁷

Közel a szószékhez Károlyi Mihálynak (†1626) és nejének, lapispataki Seghneyi Borbálának (†1648 után) tetemei pihentek; a sekrestye bejáratához közel Károlyi Ferencnek gyerekei: Sándor (†1728. március 9.), Mihály (†1731. december 12.), József (†1734. március 22.), Boriska Klára (†1736. március 26.). A szentély alatt az itt elhunyt rendtagok, a hajó alatt pedig előkelő világiak sírjai voltak. Ez utóbbit az 1777-es vizitáció Crypta Communisnek nevezi.²⁸

1752-ben közel a kórushoz a két padosor között lejárati készült Ötvös József szatmármegyei volt alispán sírjához a hajó alatti kriptába. A lejárati márványlappal födték be és látható volt rajta a családi címer és egy felirat.²⁹

A templom lebontásakor a Károlyi család síremlékeit átszállították Kaplonyba, a rendtagok hamvait egy közös koporsóba összegyűjtve a magyar-mesterrészi temetőben elhantolták.³⁰

Nem csak a templom belseje, hanem a templomkert is temetkezési helyként szolgált. Az 1748-as Canonica Visitatio megemlíti, hogy a templom körül keletre és délre temető volt.

²⁶ MPRKL, Vanke, N832, II. cs, 6 t.; Historia Domus I. 36.

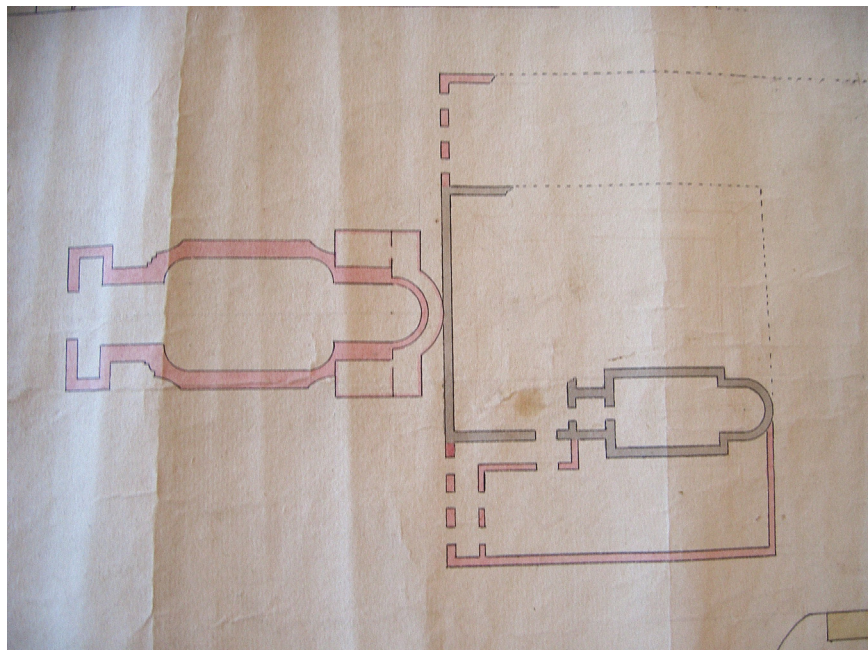
²⁷ A kriptákat több helyen megemlíti a Historia Domus, illetve a Halottak Anyakönyve és az 1738-as kimutatás is. Nagyk. Lvt.

²⁸ Nagyk. Lvt., Copia Visitatione canonicae Episcopalis, 1777. (rendezetlen)

²⁹ Nagyk. Lvt. Historia Domus. 20.

³⁰ MPRKL, Vanke, N832, II. cs, 31.t.; Historia Domus I. 105–106.

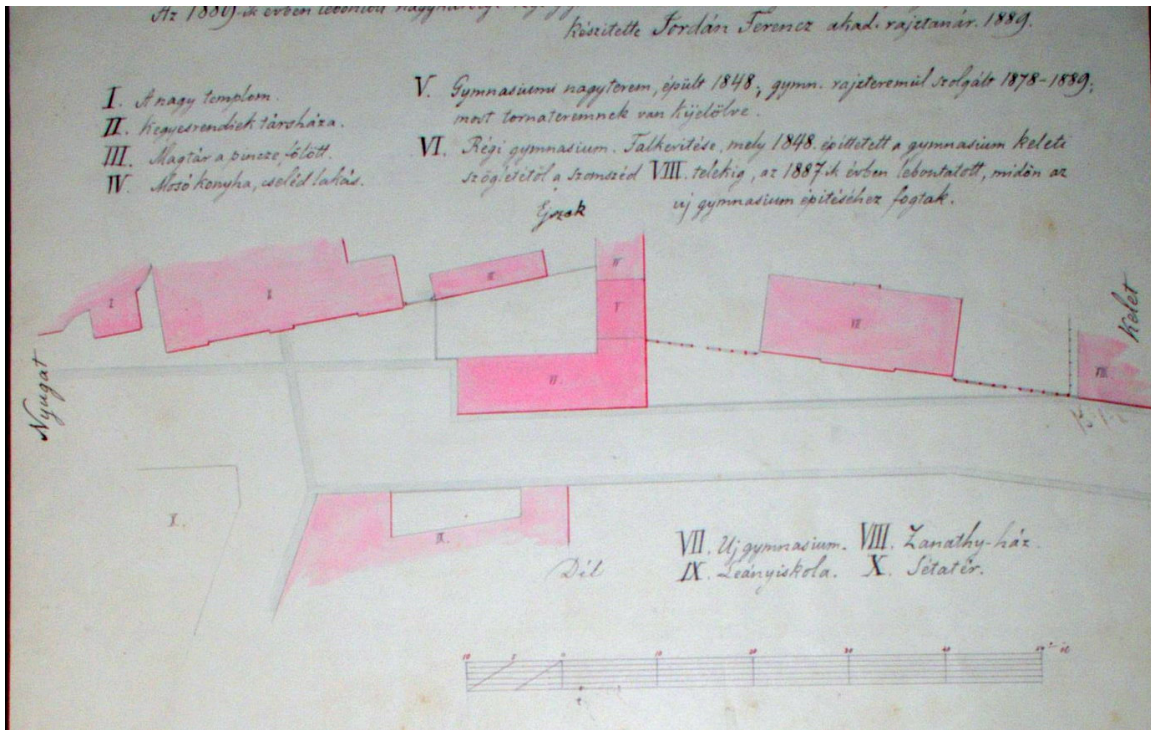
Mellékletek

1. Révai Miklós rajza a nagykarolyi „régitemplomról”

2. Meinig Artúr rajza a Mindenszentek templomról és a piarista rendház délnyugati sarkáról

3. Jordán Ferenc akadémiai rajztanár 1889-ben készített helyszínrajza a nagyvárosi piarista templomról, rendházról és a szomszédos épületekről

Könyvészet

Önálló kiadványok

1. *A Nagy- Károlyi gróf Károlyi család és székhelyeinek története.* Reprint kiadás. Debrecen, 2005.
2. *A Szatmári Püspöki Egyházmegye Emlékkönyve (Schematismus Centenarius) 1804–1904.* Szatmár, 1904.
3. Asztalos György: *Nagy Károly rendezett tanácsú város története 1848-ig.* Reprint kiadás. Budapest, 2004.
4. Borovszky Samu: *Szatmár vármegye.* Pest, 1908.
5. Éble Gábor: *A gróf Károlyiak.* Reprint kiadás, Budapest, 1984.
6. Muhi Sándor-Murvai György: *A szatmári római katolikus egyházmegye templomai. A nagykárolyi I. számú esperesi kerület.* Kolozsvár, 2002.
7. *Schematismus cleri almae dioecesis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864.*
8. Szirmay Antal: *Szatmár Vármegye fekvése, történeti és polgári ismerete.* II. Buda, 1810.

Tanulmányok

1. Németh Péter: *Szatmár vármegye egyházai a 14. század első felében.* In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. A középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania.* Adrian Andrei Rusu, Szócs Péter Levente (szerk). Editura Muzelului Sătmărean, Satu Mare, 2002.
2. Némethi János: *A római katolikus templom.* In: *Nagykároly és Vidéke Évkönyv,* 1999, Nagykároly.

Levéltári források

A nagykárolyi Kalazanci Szent József plébánia és piarista rendház levéltára (1727–1962, rendezetlen)

1. *Rendházi krónika (Historia Domus)*. I. 1727–1827.
2. *Copia Visitatione canonicae*, 1748–1834.
3. *1738-as kimutatás a piarista rendház egyházi ingóságairól*.
4. *Gróf Károlyi Sándor alapítólevele a kegyesrendieknek*. Kelt Nagykárolyban, 1725. július 29-én.

Magyar Országos Levéltár, Budapest, Károlyi család nemzetségi levéltára

1. P1507, 17 cs., f. jelzet. 367–370. – *Károlyi Sándor levele 1723-ból a nagykárolyi kálvinistáknak az ősi templom visszavétele alkalmából*.
2. T20, 81.– *Révai Miklós: „A nagykárolyi régi és új Templomnak, szerzetes háznak és iskolának valamint némely körülfekvő épületnek puszta rajza.”*

A Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában (PRKL, Budapest)

1. Vanke József kéziratai (1890–1892: MPRKL, Ser. alt.)
2. A nagykárolyi *Historia Domus*, Csaplár Benedek 1889-ben készült másolatai alapján (V.338/c11/a, b)-1815-ig. 1735-ben kezdi írni Tagányi Albert.

Egyéb felhasznált források

1. MPKL, Ms., Ser. alt., N 832/1. A nagykárolyi Mindenszentek plébániatemplom és az első piarista rendház délnyugati sarkáról készített XVIII. századi rajz másolata. Meinig Artúr, 1892.
2. MPKRL: Jordán Ferenc akadémiai rajztanár 1889-ben készített helyszínrajza a nagykárolyi piarista templomról, rendházzal és a szomszédos épületekről.